

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:2 • 2011

Sverige och Novgorod under den stora oredans tid

En introduktion till käll- och forskningsläget

ELISABETH LÖFSTRAND* *Stockholms universitet*

Det ryska kriget 1609–1617 kan betraktas som upptakten till det svenska stormaktsväldet. För Ryssland innebar samtidigt den så kallade stora oredan (1605–1613) med dess interna maktstrider och utländska interventioner en brytpunkt för landet. Novgorod – Rysslands viktigaste stad i nordväst och en av Nordeuropas största städer – intogs av svenskarna, som under sex år styrde inte bara själva staden utan också ett stort område däromkring.

Hur ser man på denna period och dessa händelser i Sverige respektive Ryssland? Avsikten med föreliggande artikel är att ge en översikt över svensk och rysk forskning, äldre och nyare, kring de svensk-ryska förbindelserna under början av 1600-talet. Den nyare forskningen baserar sig på ett tidigare outnyttjat källmaterial, det nyligen digitaliserade så kallade ockupationsarkivet från Novgorod, som också kommer att presenteras här.

Bakgrund

Den 16 juli 2011 blir det exakt 400 år sedan fältherren Jakob De la Gardie och hans styrkor intog Novgorod genom stormning. Under återstoden av det ryska kriget, fram till freden i Stolbova 1617, behärskade svenskarna stora områden i nordvästra Ryssland kring Novgorod: i nordväst upp till Onega, i norr till Finska viken, i väster till Pejussjön och i söder åtskilliga socknar på andra sidan sjön Ilmen. Gränserna i öster var oklara med ständiga strider mot Moskvatrogna ryska trupper, mot polacker och litauer och mot kringströvande rövarband.

* Doc. i slaviska språk, universitetslektor

Jakob De la Gardie var under ockupationsåren ståthållare med den novgorodiska statens högsta militära och juridiska funktioner. Vid sin sida hade han en rysk ståthållare, Ivan Odojevskij. Förvaltningen leddes av sekreteraren Måns Mårtensson Palm. I praktiken fick den inhemska ryska administrationen fortsätta att arbeta efter sina gamla rutiner, om än under svensk överhöghet. Vid sidan av Palm fanns tre ryska *djaker*, det vill säga sekreterare på hög nivå, som ledde var sin avdelning inom kansliet. Under dessa arbetade flera hundra så kallade under-*djaker* och skrivare på lägre nivåer.

Efter erövringen 1611 hade man i Stockholm vissa planer på att införliva hela Novgorodområdet med det svenska väldet. Och inte nog med det – det fanns förhoppningar om att en svensk kungason skulle bli tsar över hela det ryska riket. Sedan tsar Boris Godunovs död 1605 rådde ett maktvakuum i Ryssland och en rad pretenderer kämpade om den ryska tronen samtidigt som utländska trupper intervenerade – förutom svenskarna även polackerna.

I februari 1612 undertecknade Gustav II Adolf några dokument med tsartiteln. Ryssarna ville dock på inga villkor ha en personalunion med Sverige. Däremot fanns det i Ryssland ett inte obetydligt stöd för en annan svensk prins, Gustav Adolfs yngre bror Karl Filip. Ett annat parti förordade den polske prinsen Władysław, son till den polske (och tidigare svenske) kung Sigismund. Ryssarna i det ockuperade Novgorod erkände Karl Filip som sin storfurste, och han var därigenom den novgorodiska statens formella överhuvud under åren 1612 till 1617. Av olika skäl förhalades dock hans avresa till Novgorod. När han omsider anlände till Viborg 1613 möttes han och hans följe av nyheten att ryssarna i Moskva hade lyckats ena sig och välja en inhemsk tsar, Michail Romanov (1613–1645). Man avvaktade några månader för att se vad som skulle hända, men när makten mer och mer konsoliderades kring Romanov återvände Karl Filip till Stockholm. Möjligheterna att införliva Novgorodområdet med Sverige var nu i det närmaste obefintliga.

Gustav Adolf ansåg att det fanns mycket goda förutsättningar att driva fram en fördelaktig fred om man inte hade bråttom. För att sätta press på ryssarna beordrade han offensiver, och han deltog själv två gånger i krigstågen längs Pejpusjöns östra strand och i anfall mot fästningen Pskov vid gränsen mot Livland. Pskov höll dock stånd mot svenskarna, och Gustav Adolf måste besviken retirera. Samtidigt fick kungen här

viktiga militära och strategiska erfarenheter, lärdomar som han senare omsatte i praktiken i det trettioåriga kriget.

Freden i Stolbova är den bästa fred som Sverige har slutit med Ryssland. Allt land runt Finska viken blev svenskt, och Sverige kom att kontrollera hela den ryska Östersjöhandeln under resten av seklet. Därmed hade ett gammalt mål för den svenska östpolitiken uppnåtts.

Den stora oredan och ryska kriget i historieskrivningen

Den stora oredan lockar de ryska historikerna till ständiga omtolkningar av de komplicerade händelserna, och nya verk ser hela tiden dagens ljus. I Sverige inspirerar stormaktsepoken på motsvarande sätt till skildringar och analyser. Samtidigt är intresset för epokens initialskede betydligt ljummare. Större översiktsverk ägnar det ryska kriget 3–5 sidor.¹ Det finns två större arbeten som har behandlat perioden ingående, men de är betecknade nog av gammalt datum. Det ena är Helge Almquists doktorsavhandling *Sverige och Ryssland 1595–1611* från 1907. Almquist har använt både svenska och ryska källor. Han var den förste som vetenskapligt kunde visa att prins Karl Filips kandidatur till den ryska tronen inte alls bara var en följd av aggressiva svenska expansionsplaner, något som traditionellt framhävts i rysk historieskrivning, utan att den hade stöd i olika kretsar i såväl Novgorod som i befrielseörelserna kring Moskva. Det andra arbetet är *Sveriges krig*, det stora samlingsverk som på 1930-talet gavs ut av den svenska generalstaben.² Beskrivningen av skeendet grundar sig på en noggrann analys av den rikhaltiga svenska dokumentationen av det ryska kriget. I en ganska svåröverskådlig framställning kan vi i detalj följa alla de olika militära operationerna.

Om det nu finns ett imponerande antal ryska monografier som behandlar den stora oredan ur olika aspekter, så är det inte så många som koncentrerar sig på gränsstaden Novgorod med omland. Orsaken är inte brist på intresse utan brist på källor. De viktigaste ryska källorna befinner sig nämligen i Sverige, och under sovjettiden var de i praktiken oåtkomliga för ryska forskare. Samtidigt har svenska källor i ryska bibliotek och arkiv utnyttjats mycket litet i rysk forskning.

1. Jerker Rosén, "Gustav II Adolfs ryska krig", i Jan Cornell (red.), *Den svenska historien: 4: stormaktstiden* (Stockholm 1967), s. 35–37; Dick Harrison & Bo Eriksson, *Sveriges historia*, 3: 1350–1600 (Stockholm 2010), s. 359f.; Wilhelm Tham, "Danska och ryska kriget", i Harry Maiander (red.), *Sveriges historia genom tiderna* (Stockholm 1948), s. 304–307.

2. Generalstaben, *Sveriges krig 1611–1632: 1: danska och ryska kriget* (Stockholm 1936).

Ett undantag är German Zamjatin (1882–1953) som i hela sitt liv forskade och skrev om Ryssland och Sverige under den stora oredans tid. Han fick sin utbildning i Dorpat (nuvarande Tartu), där han tillägnade sig läskunskaper i flera främmande språk, däribland svenska. 1915 vistades han i Stockholm och bedrev studier på Kungliga biblioteket och Riksarkivet. I hemstaden Dorpat befann sig stora delar av Jakob De la Gardies arkiv och Zamjatin insåg tidigt dess stora värde. Under första världskriget evakuerades arkivet till Nizjnij Novgorod vid Volga, och Zamjatin ansökte om förflyttning dit. 1917 återbördades arkivet till Estland, samtidigt som landet blev självständigt. Zamjatin blev kvar i Sovjetunionen och blev därmed avskuren från sin viktigaste forskningskälla. Det dröjde 25 år innan han såg arkivet igen.

Zamjatin fortsatte att skriva på samma tema som tidigare – Ryssland och Sverige under den stora oredans tid – men han fick allt svårare att publicera sig. Hans arbeten kritiserades för att utgå från en förlegad borgerlig historiesyn som inte tog hänsyn till marxistiska idéer och teorier. 1930 arresterades Zamjatin, men han frigavs efter tre år. Under många år flackade han mellan olika universitet och högskolor. Han fortsatte att skriva utifrån sina egna ståndpunkter, och han sände sina arbeten till olika kolleger för bedömning. Många uttryckte privat sin uppskattning men vågade inte rekommendera tryckning.

En av Zamjatins främsta invändningar mot den traditionella ryska historieskrivningen var det fullständiga ignorerandet av svenska källor. I sina arbeten kom han i mångt och mycket fram till samma slutsatser som Helge Almquist, vars resonemang han utvidgade och fördjupade, bland annat genom att föra in nya källor. Han var den förste ryske historiker som framlade konkreta bevis för att starka krafter i befrielse-rörelserna kring Moskva ville se en av Karl IX:s söner på tsartronen. Zamjatin visade att det var de övre samhällsskikten som förordade en utländsk prins, medan de lägre ville se en inhemsk kandidat. När Michail Romanov valdes till tsar skedde det sålunda emot bojarernas vilja och efter påtryckningar från kosackerna. Vidare påvisade Zamjatin att när Novgorodborna 1612 erkände Karl Filip som sin storfurste var det viktigt för dem att det skedde i samförstånd med ständerna i Moskvastaten. Svenskarna betraktades inte som inkräktare utan snarare som bundsförvanter i kampen mot anarki. Likaså påpekade Zamjatin att de polska och svenska interventionerna även bör bedömas i ljuset

av motsättningarna mellan dessa båda stater, mellan protestantism och katolicism. Ryssland blev en arena där Sverige och Polen strävade efter att göra upp sina mellanhavanden.

Det är först nu, efter Sovjetunionens fall, som det har blivit möjligt att publicera Zamjatins texter. År 2008 trycktes "Ryssland och Sverige i början av 1600-talet", en samlingsvolym som innehåller ett urval av hans arbeten.³ Urvalet har gjorts av Novgorodhistorikern Gennadij Kovalenko, som också har skrivit bokens inledning. En sådan utgåva har länge efterfrågats av ryska historiker, som generellt värderar Zamjatins arbeten mycket högt för deras skarpsinniga och omsorgsfulla behandling av historiska källor.

Ockupationsarkivet från Novgorod

En källa som Zamjatin inte förefaller ha bekantat sig med under sin vistelse på Riksarkivet är det så kallade ockupationsarkivet från Novgorod, en väldig dokumentsamling på cirka 30 000 sidor. Samlingen härstammar från Novgorods ståthållarkansli och dokumenterar den statliga administrationen i Novgorod under åren 1611–1617 då området stod under svensk överhöghet. Det är ett helt och hållet ryskspråkigt arkiv, skapat av de ryska sekreterare och skrivare som fortsatte sin vanliga verksamhet under svenskarnas närvaro. Ockupationsarkivet är unikt genom att det är det största sammanhållna ryska statliga förvaltningsarkiv från tiden före 1620 som över huvud taget bevarats till våra dagar. Motsvarande typer av handlingar är i Ryssland uppsplittrade på en mängd olika samlingar i olika arkiv och bibliotek och ger inte samma helhetsbild. Naturligtvis är inte heller ockupationsarkivet komplett, men det är ändå så stort att man kan rekonstruera hur det kompletta arkivet bör ha sett ut.

Arkivet indelas i två serier efter handlingarnas utseende. Serie I utgörs av böcker (141 stycken). Här finns räkenskapsböcker från statliga inrättningar som krogarna, tullen, badstugorna, domstolen. Det finns också förlämningsböcker och avstyckningsböcker. Proviantböcker avspeglar uppbörden av livsmedel för de svenska trupperna. En vanlig typ är revisionsböckerna som förtecknar bönder och den jord de brukade. Dessa låg till grund för beskattningen av befolkningen.

3. G. A. Zamjatin, *Rossija i Švecija v načale XVII veka* (Sankt Petersburg 2008).

Serie II är rullar (368 stycken) av olika längd. I stor utsträckning utgör serie II råmaterialet till böckerna. Här finns protokoll från förhör med bönder, räkenskaper och kontrakt i koncept et cetera. Utöver det innehåller serie II en omfattande brevväxling mellan myndigheterna i Novgorod och fogdar och sekreterare som reste runt i provinsen. Likaså finns det mängder med böneskrifter från befolkningen till myndigheterna i de mest skilda ärenden. Det är i serie II som vi får veta mest om folkets vardagsliv.

Handlingarna förvarades på ståthållarkansliet i Novgorods kreml, där De la Gardie hade sin hemvist. Efter fredsslutet 1617 bortfördes hela arkivet i en röd vagnskista, troligen till någon av De la Gardies egendomar i Ingermanland. Därigenom räddades det till eftervärlden, eftersom det annars troligen skulle ha brunnit upp i någon av de stora bränder som drabbade de ryska arkiven på 1600-talet. Dokumenten hade en praktisk funktion innan alla förhandlingar var avslutade och gränsen slutgiltigt reglerad, men sedan behövdes de inte längre. Någon gång under andra halvan av 1600-talet, kanske i samband med reduktionen, fördes samlingen till Riksarkivet i Stockholm där den snart föll i glömska. Det var först 1839 som handlingarna återigen uppmärksammades. Sergej Solovjov, lektor i ryska språket och litteraturen vid Helsingfors universitet, reste runt i Skandinavien på jakt efter gamla ryska dokument. I Sverige gjorde han sina viktigaste fynd, och ockupationsarkivet är ett av de främsta. Han rapporterade till den Kejsrerliga arkeografiska kommissionen i Sankt Petersburg och därigenom väcktes intresset för arkivet i Ryssland. Kring sekelskiftet 1900 kom två ryska historiker till Stockholm för forskningsvistelser vid Riksarkivet. Vid sidan av sina primära uppgifter försökte de att katalogisera arkivet, men tiden var knapp och de kunde endast åstadkomma början till en katalog.

Efter oktoberomvälvningen 1917 blev det i det närmaste omöjligt för ryska forskare att resa utomlands. Ryktet om ockupationsarkivet antog med tiden nästan mytiska proportioner eftersom ingen hade sett det. Svenska forskare var antingen inte intresserade eller kände inte till arkivets existens. Det skall också påpekas att det krävs goda kunskaper i ryska och särskild träning för att kunna läsa den speciella skrivstilen – *skoropis* (snabbskrift) – i dokumenten.

Först efter andra världskriget återupptogs katalogiseringsarbetet av den avhoppade sovjetiske diplomaten Sergej Dmitrievsky, och 1964 fö-

relåg en maskinskriven katalog i tre exemplar.⁴ Även denna katalog behandlar stora delar av arkivet mycket översiktligt. Men den var ändå en god inkörsport för svenska slavister, som under 1900-talets sista decennier hämtade material ur ockupationsarkivet.⁵ Betecknande nog är det nästan enbart slavister som har arbetat med arkivet: svenska historiker med goda kunskaper i ryska har inte intresserat sig för denna period.

Efter Sovjetunionens fall ökade möjligheterna till samarbete mellan svenska och ryska forskare. På en konferens i Novgorod 1994 fastslogs att tiden nu var inne att göra en stor satsning på en vetenskaplig katalog över hela ockupationsarkivet. Medel beviljades från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) och arbetet sattes igång. Det bedrevs på deltid av två svenska forskare, Elisabeth Löfstrand och Laila Nordquist, och med assistans av en rysk historiker, Anatolij Turilov. År 2005 publicerades den första delen av katalogen, och 2009 utkom den andra och avslutande delen.⁶ Katalogen innehåller utförliga register över varje nummer i arkivet, och här finns även omfattande register över personnamn och geografiska namn. Sedan våren 2009 är samtliga handlingar dessutom tillgängliga i digitala kopior av originalen på SVAR:s (Svensk arkivinformaton) hemsida på Internet.⁷

Novgorods samhälle under den stora oredan

Under de senaste två decennierna har flera ryska historiker studerat de rika 1600-talssamlingarna på Riksarkivet. En av dem är Petersburgshistorikern Adrian Selin. Han kom till Riksarkivet första gången 1999 för att bekanta sig med ockupationsarkivet. När han upptäckte hur omfattande samlingen är fick han idén att skapa ett stort arbete som skulle handla om människorna som bodde i Novgorod i början av 1600-talet. Resultatet blev en monografi på över 700 sidor som utkom 2008: "Novgorods samhälle under den stora oredans tid".⁸ Selin använder en kom-

4. Sergej Dmitrievsky, *Ockupationsarkivet från Novgorod 1611–1617, I, II, III*, (Stockholm 1955–1961).

5. Hagar Sundberg, *The Novgorod Kabala books of 1614–1616: text and commentary* (Stockholm 1982); Ingegerd Nordlander, *Real estate transfer deeds in Novgorod 1609–1616: text and commentary* (Stockholm 1987).

6. *Accounts from an occupied city: catalogue of the Novgorod occupation archives 1611–1617, I–II* (Stockholm 2005, 2009). Ett flertal andra finansärer gav också bidrag till projektet, däribland Riksbankens Jubileumsfond och Kungl. Vitterhetsakademien.

7. < <http://www.svar.ra.se> > (3/1 2011).

8. A. A. Selin, *Novgorodskoe obščestvo èpochi Smuty* (Sankt Petersburg 2008).

ination av biografiska, sociologiska och demografiska metoder för att analysera Novgorodbornas vänskaps- och äktenskapsförbindelser, deras skiftande politiska preferenser, deras vardagsliv och strategier för att överleva och göra karriär. För detta syfte har han skapat en databas med biografier över enskilda individer i de skattebefriade samhällslagren, alltså hög- och lågadeln. Databasen är öppen och fylls kontinuerligt på med nya data. För närvarande omfattar den drygt 4 600 individer. Uppgifterna hämtas inte bara ur ockupationsarkivet utan även ur handlingar i ryska arkiv och bibliotek, till exempel det ryska nationalarkivet RGADA.

Selin ansluter sig till Almquists och Zamjatins syn på Karl Filips tronkandidatur. Liksom de, menar han att de antipolska krafterna såg en potentiellt enande faktor i den svenske prinsen, och med en svensk tsar skulle Ryssland knappast tvingas till några landavträdelser till Sverige. Att prinsen bara var ett barn på tio år var inget hinder, snarare tvärtom. Det viktiga var att han var en kungason, och att han kunde fungera som en symbol för de krafter som förde fram honom. Trosfrågan var inte så central som brukar framhåvas; prinsens konvertering var inget absolut krav utan det kunde räcka med garantier om en respektfull inställning till den ortodoxa kyrkan. Selin påpekar att den traditionella ryska synen på lanseringen av Karl Filip som ett led i svenskarnas politik att påtvinga Ryssland ett svenskt styre ytterst emanerar från krönikeskrivningen kring Michail Romanov och hans segrande parti.

Selin använder inte ordet ockupation utan talar genomgående om en novgorodsk-svensk *allians*. Här följer han Zamjatin, som använder ordet *union*. Selin menar att en majoritet av Novgorodborna år 1611 inte såg De la Gardie och hans trupper som erövrare utan att de i svenskarna såg en möjlighet att upprätta ett fungerande samhälle. Han påpekar vidare att det inte alls var en främmande tanke för Novgorodborna att vända sig efter hjälp till just Sverige, eftersom det var en grannstat som man hade lång erfarenhet av – detta trots att erfarenheterna huvudsakligen var av krigisk natur. När Karl Filip erkändes som storfurste av Novgorod påminde hans anhängare om att det var vikingen Rurik som en gång på 800-talet hade grundat den ryska härskardynastin.

Selins bok belyser Novgorod under den stora oredans tid ur en rad olika aspekter. Huvudämnet är dock samhällsgrupperna i Novgorod i början av 1600-talet, deras dagliga liv och livsstrategier. Det är dock ingen

heltäckande bild av samhället vi får – köpmännen är helt utelämnade, kvinnor och barn omnämns endast sporadiskt, liksom bönderna. Fokus ligger på adelsmännen, det skikt i befolkningen som gjorde militär eller civil tjänst och som inte var skattepliktigt. Sin lön fick de i form av jord, som de bara kunde disponera så länge de var i tjänst – sedan gick egendomen tillbaka till staten. De kunde således inte sälja jorden eller testamentera bort den.

I rysk historieskrivning kallas detta befolkningsskikt tjänsteadel. Pojkar från tjänsteadeln blev myndiga och inträdde i tjänst vid 15 års ålder. Då tilldelades de en viss areal jord, men det var bara nominellt. De måste själva leta upp lediga jordlotter och ansöka till myndigheterna om att få disponera dem. Det rådde brist på jord i hela Novgorodområdet, och det var mycket vanligt att man bara förfogade över en mindre del av den jord man var berättigad till. Jordgendomarna blev lediga genom att en familjs överhuvud dog av sjukdom, föll i strid eller rymde till Moskva eller det fria Pskov. En änka eller föräldralösa barn kunde anhålla om att få behålla en del av jorden för sin försörjning. Konkurrensen om egendomarna var stenhård och varje ledig jordlott framkallade en ström av suppliker.

Dessa förhållanden avspeglar sig i mängder av dokument i ockupationsarkivet: i suppliker, utredningar och beslut, i avstycknings- och förlämningsböcker. Selin återger en stor mängd människoöden, typiska eller otypiska, och åstadkommer en bred rundmålning av tjänsteadelns olika skikt och deras existensvillkor.

Att förstå hur 1600-talets människor tänkte och kände är en vanskelig uppgift; att bedöma hur de såg på etiska värden är ännu svårare. Selin menar att just krisepoker lämpar sig bäst för att undersöka hur de enskilda individerna förhöll sig till moraliska värden. Samtidigt är dokumenten av den beskaffenheten att de främst ger uppgifter om ekonomiska förhållanden, och andra slutsatser kan bara dras indirekt. Därför krävs också ett stort källmaterial. Selin berättar om Novgorodbornas syn på liv och död, på familj och äktenskap, på förhållandet mellan generationerna, på kärlek och homosexualitet. Men han är genomgående försiktig i sina slutsatser, och hans resonemang grundar sig nästan alltid på konkreta källor.

En annan forskare som på senare år arbetat på Riksarkivet är Moskvahistorikern Jelena Kobzareva. Hennes monografi "Den svenska ocku-

pationen av Novgorod under stora oredan på 1600-talet” utkom 2005.⁹ Redan titeln avspeglar Kobzarevas mera traditionella syn på förhållandet mellan svenskar och ryssar. Hon ger en bred framställning av de novgorodska samhällsgruppernas förhållande till svenskarna, till den andre och den tredje falske Dmitrij, till befrielseörelserna kring Moskva. Hon uppehåller sig även vid de separatistiska strävanden som fanns i Novgorod och betonar att den novgorodska överklass som samarbetade med svenskarna framför allt drevs av en önskan att berika sig själv. Samma strävan dikterade De la Gardies politik. Kobzareva hävdar att Gustav II Adolf efter 1613 ville få ett snabbt slut på kriget, men att De la Gardie till varje pris önskade förlänga kriget för att maximera sin egen ekonomiska vinning. Från svenska källor vet vi dock att De la Gardie enträget i flera års tid bad kungen om att bli befriad från sitt uppdrag – även om han grundlade en enorm personlig förmögenhet under åren i Ryssland.

Inte helt överraskande innehåller Selins bok en utförlig polemik med Kobzareva, som han går emot på snart sagt varje punkt. Han kritiserar henne bland annat för att klassa alla Novgorodbor som samarbetade med svenskarna som förrädare, medan han menar att de ingick en kompromiss för att kunna skapa ett fungerande samhälle.

Det sista ordet om svenskarna som allierade eller som ockupanter är ännu inte sagt. I det kaotiska ryska riket var Novgorodområdet under de första åren efter 1611 en ö av relativt lugn och viss stabilitet. Samtidigt är nog alla överens om att ordet ockupation blir berättigat framemot 1615, när svenskarna alltmer skärpte pressen mot Novgorodborna för att driva fram en fördelaktig fred. Det var ju också Novgorodbornas uppgift att försörja den stora främmande armén, och belastningen på samhället ökade för varje år. Det var ett utarmat land och en ödelagd stad som ryssarna övertog 1617.

Forskningsperspektiv

Occupationsarkivet är den största samlingen av äldre ryska kanslidokument som hittills publicerats elektroniskt och är fritt tillgängligt. De moskovitiska byråkratiska rutinerna undergick en rad förändringar på 1600-talet, men ockupationsarkivet härstammar från tiden före dessa reformer och återspeglar därför 1500-talets statliga administration, något

9. E. I. Kobzareva, *Švedskaja okkupacija Novgoroda v period Smuty XVII v* (Moskva 2005).

som tidigare har varit svårt att utforska på grund av det dåliga källäget. Nu ges alltså nya möjligheter att undersöka det administrativa och det fiskala systemet från tiden före romanoverna. I ockupationsarkivet går det att i detalj följa rutinerna för skatteuppbörden från stadsbefolkningen och bönderna, med reguljära och tillfälliga skatter. På samma sätt går det att kartlägga de livegna böndernas dagsverkesskyldigheter gentemot godsherrarna och gentemot staten.

Under senare år har man i Ryssland givit ut en rad jordeböcker och revisionsböcker från 1500–1700-talen.¹⁰ En av revisionsböckerna från Ockupationsarkivet ingår i en publikation från 2009.¹¹ Revisionsboken beskriver staden Staraja Russa i Novgorodområdet under åren 1610–1612.¹²

För närvarande planeras ett gemensamt svensk-ryskt projekt som skall syfta till att framställa textkritiska utgåvor av Ockupationsarkivets revisionsböcker. Medel har sökts från den Ryska humanistiska forskningsfonden.¹³ Om projektet beviljas finansiering kommer det att starta som ett samarbete mellan Slaviska institutionen vid Stockholms universitet och den Ryska Vetenskapsakademins Institut för rysk historia i Sankt Petersburg.

Ockupationsarkivets stora omfång möjliggör även en kartläggning av hur de enskilda avdelningarna inom kansliet fungerade. Man kan undersöka varje *djaks* ansvarsområde, och man kan exakt följa vilken krets av ärenden som en enskild under-*djak* hade att ombesörja.

Även förhållandet mellan centrum och periferi kan få en klarare belysning. Vilka beslut fattades centralt i Novgorod och vilka överläts till de lokala befattningshavarna? Det är också intressant att följa hur arbetet ”på fältet” skedde, det vill säga på landsbygden och i staden utanför kanslierna (serie 2). Man kan studera hur samma material presenterades i böckerna som skulle skickas till Moskva för central arkivering (serie 1). Det framgår till exempel att fusk med räkenskaper inte var ovanligt, trots att straffen för sådana brott var mycket stränga (knutpiskning eller till och med avrättning).

10. K. V. Baranov, *Piscovye knigi novgorodskoj zemli, 1–6* [Jordeböcker från Novgorodområdet, 1–6] (Moskva & Sankt Petersburg 1999–2009).

11. I. Ju. Ankudinov & K. V. Baranov & A. A. Selin, *Piscovye i perezpisnye knigi Staroj Russy konca XV–XVII vv* [Staraja Russas jordeböcker och mantalslängder från slutet av 1400-talet till 1600-talet] (Moskva 2009).

12. Bok nr 63, serie I, Ockupationsarkivet från Novgorod, Riksarkivet.

13. Russkij gumanitarnyj naučnyj fond.

Sedan flera år pågår forskning om toponymer i framför allt Ingermanland, och också här erbjuder ockupationsarkivet ett rikt arbetsmaterial.¹⁴ Språket i dokumenten uppvisar oväntat nog förhållandevis få dialektala drag, troligen för att Moskva hårt styrde förvaltningen i provinsstäderna. Ett led i denna politik var att *djaker* och under-*djaker* ofta bytte vistelseort. Ordförrådet i handlingarna är dock av stort intresse för lexikografer, som ju också studerar semantiska förskjutningar som kan vara regionalt betingade.

Intressant ur ett svenskt perspektiv är frågan om på vilket sätt svenskarna utnyttjade den lokala inhemska förvaltningen för sina egna syften. I ockupationsarkivet saknas handlingar från Ivangorod, Koporje och Ladoga, vilket tyder på att dessa områden lades direkt under den svenska kronan.

Avslutning

Avslutningsvis kan man fundera över det namn som dokumentsamlingen har fått på Riksarkivet, "ockupationsarkivet från Novgorod". Innebär det något ställningstagande i frågan om huruvida svenskarna var Novgorodbornas fiender eller bundsförvanter? Det sker i varje fall inte explicit, för frågan diskuteras inte någonstans. Man kan dock lägga märke till att arkivet mycket länge kallades "den De la Gardieska samlingen av novgorodiska akter" – till och med Dmitrevsky benämner den så i förordet till sin katalog. Det förefaller som om namnet tillkom när katalogen bands in 1964, för det påträffas för första gången på denna bokrygg. Kanske låg ordet ockupation helt enkelt nära till hands så pass snart efter andra världskriget och mitt under det kalla kriget.

14. Per Ambrosiani, "Finska och ryska bebyggelsenamn i Ingermanland", i S. Nyström (red.), *Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet: handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001* (Uppsala 2003) s. 60–72.